

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 09.12.20

Psykoanalytisk litteraturteori

(_tolkningspraksis) Sigmund Freuds og andres psykologiske teorier kan brukes til å analysere/tolke både fiktive karakterers handlinger og forfatteres liv.

Psykoanalytisk teori hevder at det er en likhet mellom diktning og drømmer: Begge skaper assosiasjoner mellom bilder og ideer, men på en skjult eller forkledt måte (Tadié 1987 s. 141). For eksempel kan drømmer som beskrives i romaner, oppfattes som lesernes tilgang til roman-personenes underbevissthet. Litteratur kan ha noen av de psykiske funksjonene som Freud mener at drømmer har, nemlig å skjule og fordreie en underliggende erfaring. Han oppfattet drømmer som begjærets kodete budskap (Alexandrian 1974 s. 12). Den franske psykoanalytikeren Jean Bellemin-Noël skapte begrepet “tekstens underbevissthet” (Buvik 1989 s. 285). Forfatteren er ikke en suveren skaper av sin egen tekst. Teksten kan tolkes som uttrykk for undertrykte, underbevisste motiver hos forfatteren, og dermed “vendes som bevis mot” forfatteren (Schlingmann 1985 s. 13).

Et litterært verk består av symboler som forener “primitive, instinktive, infantile” elementer fra en persons indre liv, men også ytre elementer av etisk, sosial, filosofisk og religiøs karakter (Tadié 1987 s. 142).

Den litterære teksten behandles som om den var en drøm med en hemmelig mening, som betyr noe som ikke springer-i-øyne på leseren (Bellemin-Noël 1989 s. 105 og 112). En psykoanalytisk litteraturforsker vil avsløre skriftens og tekstens opprinnelse og funksjon (Bellemin-Noël 1989 s. 121).

“How is the text shaped by its (intentional or unintentional) representation of the psychological desires, needs, and conflicts of its characters (or the psychological desires, needs, and conflicts of its author)?” (Tyson 2006)

De egentlige grunnene til våre handlinger, tanker og begjær er ubevisste, og utenfor rasjonell kontroll. Underbevisste psykiske krefter styrer i stor grad et menneskes oppførsel. Rasjonelle grunner som dette mennesket har for å forklare oppførselen sin, oppklarer vanligvis ikke de underliggende grunnene og viser hvor lite vi vet om psykiske mekanismer vi har i oss. Spesielt drømmer, forsnakkelser, avbrutte handlinger, angst og tvangstanker røper hvilke dype behov og kompliserte psykiske dynamikker vi er underlagt. Ethvert menneske rommer indre konflikter som det må takle for å klare å leve.

De litterære tekstene preges av “infantile erfaringer”, dvs. barndomsopplevelser som kan ha vært mer eller mindre traumatiske (Tadié 1987 s. 152). Opplevelser i barndommen tillegges stor verk for den senere personlighetsutviklingen. Den irske dikteren George William Russell skrev i diktet “Germinal” (1931):

“In ancient shadows and twilights
Where childhood had strayed,
The world’s great sorrows were born
And its heroes were made.
In the lost boyhood of Judas
Christ was betrayed.”

“[P]sychoanalytic critics have been known to claim that Goethe’s *Faust* was written because the great German writer had problems with sibling rivalry. At its best, such an approach will ultimately tell us something about the author (his neuroses, obsessions, traumas, and so on), but it will tell us little about the text itself.” (Françoise Meltzer i Lentricchia og McLaughlin 1990 s. 153)

Et verk kan fungere som et slags tilfluktsrom, eller et sted å bearbeide et minne. Tekster som langt på vei er selvbiografiske, kan fungere som en “snakkekur”.

“Psykoanalysen er en metode som søker å oppspore, beskrive og navngi gjengangere i individets liv – først og fremst slike som opererer på ubevisst nivå. [...] I psykoanalytisk perspektiv er individets forståelse av seg selv ofte uttrykk for selvbedrag.” (psykologiprofessor Siri Erika Gullestad i *Morgenbladet* 10.–15. mai 2018 s. 33) I litteraturen uttrykker forfattere “individets hemmelige virkelighet” (Bellemin-Noël 1989 s. 8). Den psykoanalytiske litteraturtolkningen skal avsløre hittil ukjente motivasjoner hos en forfatter og hos personer i teksten, inklusiv grunner forfatteren har for å “skjule seg” bak en fiktiv tekst. Den som tolker teksten, kan avdekke hemmeligheter av typen oidipuskomplekset, narsissisme og perversjoner (Tadié 1987 s. 149).

Den franske psykoanalytikeren Jacques Lévine hevdet at en forfatter i bunn og grunn skriver for å bevise at hun eller han fortjener å bli beundret og elsket, henvendt til en slags imaginær foreldre-instans (<https://www.cairn.info/revue-ethnologie-francaise-2006-1-page-111.htm>; lesedato 14.08.19).

Psykoanalysen har blitt kalt “et hermeneutisk Eldorado”, fordi menneskets underbevissthet er åpent for et mangfold av betydningsfulle, overraskende tolkninger (Madelénat 1984 s. 102). Det fortrenge utgjør en viktigere del av mennesket enn den forholdsvis rasjonelle overflaten.

Freud “saw in art the most successful form of ‘compensation’ for those impulses which civilization compels the individual to sacrifice.” (Moretti 2005 s. 35) Kunst

er ifølge Freud et middel til å mestre frustrasjoner og utilfredshet, ikke primært en gjengivelse av opplevelser eller en gjengivelse av fantasibilder som er dannet på forhånd (Buvik 1989 s. 33). For Freud er det en nær sammenheng mellom kunstnerisk virksomhet og nevrotisk sykdom (Arnold og Sinemus 1983 s. 392). Gjennom å strukturere sine fantasmer til helheter kan dikteren fri seg fra nevrosen. Det er verket som forteller noe om dikterens liv, snarere enn dikteren som kontrollerer sannheten i verket. Verket skaper forfatteren mer enn forfatteren skaper verket (Buvik 1989 s. 35).

Freud “links the notion of work to that of form and form to a process of transformation, a process that has other origins and ends than those of thought. Form is conceived in terms of a dynamics of change, dispersion, and displacement, rather than of stasis, completion, unity, or integrity.” (Carroll 1987 s. 39)

Alle mennesker sublimerer sine drifter, men hos kunstnere er resultatet av denne prosessen blant annet kunstverk. Kunstverket er ifølge Freud både symptom og kur (Ricoeur 1969 s. 205). Litteratur og annen kunst er ventiler for det indre presset fra underbevisstheten. Det underbevisste “taler med åpent hjerte og sammensydd munn” (Bellemin-Noël 1989 s. 33). Forholdet mellom libido (seksuell energi) og symboler er sentralt innen psykoanalysen (Ricoeur 1969 s. 259).

Hos kunstneren fører ikke det sykelige/patologiske til undergang, men transformeres til det som har blitt kalt “en kunstig sunnhet” (Bellemin-Noël 1989 s. 86). Freud mente at diktere og andre kunstnere prøver å skyve unna den utilfredsstillende virkeligheten og tre inn i en alternativ virkelighet, og gjennom sin fantasi uttrykker de underbevisste begjær, men uten det narsissistiske og asosiale preget som drømmer har, og dermed kan kunstnerne få andre menneskers sympati og tilfredsstillende både sine egne og andres ubevisste begjær (gjengitt fra Bellemin-Noël 1989 s. 59).

“Freud ser på dikteren som den som stiller spørsmål til analytikerens og på litteraturen som det som psykoanalysen må stille spørsmål ved for å erkjenne seg selv.” (Hélène Cixous i Herding og Gehrig 2006 s. 43)

Den franske filosofen Maine de Biran spurte seg selv (på overgangen fra 1700- til 1800-tallet) “om det ikke finnes en ny, *indre* verden som en dag kan oppdages av en metafysisk Columbus” (sitert fra Madelénat 1984 s. 97). Den tyske romantiske forfatteren Jean Paul skrev: “Our measurements of the rich territory of the Me are far too small or narrow when we omit the immense realm of the *Unconscious*, this real interior Africa in every sense.” (sitert fra Burnshaw m.fl. 1964 s. xix)

Tidlige forsøk på å bruke Freuds teorier i litteraturforskning kan deles i to kategorier: “[1:] Attempts to analyze the literary characters themselves according to Freud’s principles. This is an approach that Freud himself employed when he examined, for example, the eponymous character Hamlet from Shakespeare’s play

and claimed that he had an Oedipus complex. However, there is a great danger of going beyond the information provided by the text and arriving at unfounded speculation. Literary characters are not living human beings, after all; they do not have an unconscious of their own. [2:] Hence, the logical consequence was not to analyze the characters, but their authors, for it is the authors who produce every part of a literary work. Psychoanalytic interpretations thus attempt to observe and analyze the psychic attitudes and complexes of the authors in their texts. Maybe the most famous (and at the same time infamous) example of such an approach is the study which the French psychoanalyst Marie Bonaparte (1882-1962) dedicated to the American writer Edgar Allan Poe (1809-49) in 1933 [...]; in it, she reads his literary work as an expression of psychic problems.” (Thomas A. Schmitz i www.researchgate.net/file.PostFileLoader.html; lesedato 14.10.15)

Den franske psykoanalytiker (og prinsessen) Marie Bonaparte prøvde i en bok om dikteren Edgar Allan Poe (1933) å vise hvordan Poes forhold til sin døde mor, med en slags nekrofil som ble til en nevrose, kan forklare mange trekk ved hans litterære produksjon (Madelénat 1984 s. 125).

Mange tekster og filmer kan tolkes som framstillinger av Oidipus-komplekset, dvs. konfliktfylte, men fortrenge følelser knyttet til rivalisering og selvhevdelse innad i familien (Mai og Winter 2006 s. 155). Betegnelsen kommer fra et gresk sagn om Oidipus, som vokser opp uten kjennskap til sine biologiske foreldre, og senere ufrivillig dreper sin far og gifter sin mor. Den ødipale utviklingsfasen (ca. 2-6 år alder) er kjennetegnet av at den lille gutten har erotiske pregete følelser overfor sin mor, og disse følelsene fører til sjalusi, rivalisering og andre negative følelser overfor faren. Faren kan være forhatt, og barnet kan ønske intenst at han aldri er der for å ta morens oppmerksomhet og tid. Samtidig framstår faren som et bilde på hvordan gutten skal bli som voksen. Foreldrenes forståelse og reaksjoner spiller en stor rolle for hvordan disse indre konfliktene i den lille gutten utvikler seg og preger individets senere liv.

Barnet ønsker farens (symbolske) død. Freud oppfattet Oidipus-komplekset som universelt gyldig og uavhengig av reelle familiekonstellasjoner (Buvik 1989 s. 34). I dag vil mange derimot si at dette komplekset var en konsekvens av den borgerlige familiestrukturen. Det at gutten har begjært Mor, fører etter Freuds mening til alle at andre relasjoner til kvinner er dømt til å mislykkes på en eller annen måte (Buvik 1989 s. 304). Kjærligheten er ifølge Freud i sin natur nevrotisk (s. 305).

“Begrepet totemisme nøt stor popularitet fra 1870 til omkring første verdenskrig. Sigmund Freud, som for hundre år siden utga verket *Totem og tabu*, var en av de siste som beskjeftiget seg utførlig med fenomenet. Den skotske etnologen John Ferguson McLennan (1827-81) var den første som antydte en forbindelse mellom sosial struktur og primitive religioner. Han preget ordet “totemisme” i en artikkelserie i *The Fortnightly Review* i 1869-70. [...] McLennan hadde direkte innflytelse på William Robertson Smith (1846-1894), som Freud benytter seg flittig

av ved siden av James Frazer (1854-1941), som er hans hovedkilde i *Totem og tabu*. [...] Freud tenkte seg at det langt tilbake i førhistorisk tid fantes en patriark eller en urfar som undertrykte sønnene og holdt kvinnene for seg selv. Alle sønnene slo seg til slutt sammen og drepte denne faren. Men etter drapet fikk de skyldfølelse og begynte å holde dyret for hellig. Samtidig drepte de det rituelt ved høytidelige anledninger for å minnes det virkelige drapet. Nøkkelen til å forklare fenomenet var altså Ødipus-komplekset, som Freud tidligere hadde oppdaget hos seg selv og i skjønnlitteraturen (Shakespeares *Hamlet*). Ødipus-komplekset har sitt navn etter Ødipus i gresk mytologi, som drepte sin far og giftet seg med sin mor. Freud hevdet derimot at denne tendensen var et normalt utviklingstrinn i enhver gutts psykiske utvikling. Kjærligheten til moren og angsten for faren levde videre som et fortrent ønske hos nevrotikere. I analysen av *Lille Hans og hans hestefobi* (1909) hadde Freud vist at den lille guttens angst for faren og for hester hadde sammenheng med det infantile ønsket om å erstatte faren og innta hans plass hos moren. I fjerde og siste del av *Totem og tabu* sammenligner Freud direkte barns dyrefobier med stammens forhold til totemdyret, og Ødipus-komplekset introduseres i forbindelse med referansen til Lille Hans og hans ambivalens overfor faren.” (Eivind Tjønneland i *Morgenbladet* 15.–21. mars 2013 s. 20)

“Freud offers that at least three fantasy scenes are very common: ones of sexual desire (the fantasy of seduction), sexual difference (the fantasy of castration), and the origin of the self (the fantasy of the family romance or a return to the origin), which, [...] correlates neatly with three major film genres (pornography, horror, and melodrama).” (Staiger 2005 s. 157)

Den sveitsiske psykologen Carl Gustav Jung oppfattet ikke innholdet i det ubevisste som uttrykk for individuelle konflikter, men som det kollektive i det individuelle. Dette kollektive innholdet hevdet han at er kjent fra utallige universelle myter gjennom menneskehetens historie. Alle mennesker tenderer til å tolke virkeligheten innen bestemte mønstre som er universelle og tidløse. Noen tidløse, arketyper, skikkelser og urbilder opptrer i myter, eventyr og diktning i alle kulturer. Det er skikkelser som Moren, Den kloke, gamle mannen, Skyggen, Ridderen, Anima og Animus.

Arketyper er arkaiske bilder, symboler og motiver som ifølge Jung er felles for alle folk gjennom alle tider, og som preger hvilke ideer og forestillinger som kommer til uttrykk (Arnold og Sinemus 1983 s. 462).

For Jung var ikke diktningens kilde det personlig underbevisste, men det kollektivt underbevisstes arketyper. Litteratur, religion og mytologi gir legen eller forskeren innsyn i disse arketyperne (Arnold og Sinemus 1983 s. 392-393).

Freud har skrevet om mange myter og litterære tekster, blant annet om verk av Ibsen, men Freud forholdt seg også til i dag lite kjente litterære verk. Den nordtyske forfatteren Wilhelm Jensen ga ut over hundre romaner, og om denne

forfatterens kortroman *Gradiva: En Pompeiifantasi* (1902) skrev Freud teksten “Illusjonen og drømmene i Wilhelm Jensens “Gradiva” ” (1907). Den mannlige hovedpersonen i Jensens roman forelsker seg i en kvinne som han kun har sett på et bilde, og leter overalt etter henne. Protagonisten er den unge arkeologen Norbert Hanold. I sin leting kommer han til slutt til Pompeii, og her møter han en kvinne som han tror er den rette. Denne kvinnen “frelser” mannen og romanen har en happy ending. Det blir som om kvinnen bruker Freuds terapeutiske metode for å lede mannen ut av vanviddet. Freud oppfatter Jensen som like full av nevrosener som Hanold. Det er ifølge Freud overlapping mellom forfatteren og den fiktive hovedpersonen (Buvik 1989 s. 285).

“Freud använder sig av litteraturen för att exemplifiera sin teori, inte för att bekräfta den. Ett exempel på detta är *Jensens Gradiva* (Freud, 1907/1985). Här använder sig Freud av ett exempel från litteraturen för att visa på hur drömmarna och det omedvetna fungerar. Freud insisterar på att författaren har en känsla för detta. Ett annat exempel är Freuds användning av Sofokles *Kung Oidipus*. Genom denna tragedi visar Freud på hur det omedvetnas tvingande makt fungerar. Freud menar att vi hänförs av Sofokles drama, just därför att Oidipus öde kan bli vårt (Freud, 1900/1996). I analysen av *Hamlet* visar Freud hur diktarens själsliv troligtvis avspeglas i verkets struktur. Freud använder sig av biografisk information då han tolkar texten men han gör ingalunda någon kategorisk tolkning (Freud, 1900/1996).” (Petter Jonsson i <https://lup.lub.lu.se/luur/download>; lesedato 27.11.14)

Freud oppfattet *Kong Oidipus* som et skuespill som iscenesetter en avsløringsprosess som kan sammenlignes med psykoanalyse (Bellemin-Noël 1989 s. 46).

En liten språklig detalj kan tillegges stor betydning, som når Oidipus sier at han vil finne *den* skyldige, mens andre i skuespillet taler om *de* skyldige. Det er som om Oidipus når han bruker entallsformen aner at han er sin fars drapsmann (Bellemin-Noël 1989 s. 16).

I Henrik Ibsens skuespill *Fruen fra havet* (1888) bruker distriktslegen Doktor Wangel en samtale-/snakkekur på sin kone Ellida for å gjøre henne fri fra tvangsforestillinger. Wangel og Ellida graver i fortiden og analyserer også sitt eget forhold. “Doktor Wangel er lege i en liten by på vestkysten av Norge. Han har to døtre fra sitt første ekteskap, Bolette og Hilde. Etter at hans første kone døde, giftet han seg med Ellida, som er mye yngre enn ham. Hun er datter av en fyrvokter, og har vokst opp ute i havgapet. Ellida og Wangel fikk en gutt sammen, som døde som spedbarn. Etter den tid har de ikke hatt noe ekteskapelig samliv, og doktoren er bekymret for Ellidas mentale helbred. [...] Ellida var for ti år siden forlovet med en sjømann. Etter å ha begått et mord på en skipskaptein ble han nødt til å rømme, men han ba henne om å vente på ham til han kom tilbake for å hente henne. Hun forsøkte forgjeves å heve forlovelsen. Denne fremmede mannen har en dragende makt over henne, og når han nå etter alle disse årene kommer tilbake for å ta henne med seg, forstår Wangel at han er nødt til å gi Ellida valget i frihet mellom å bli hos

ham eller reise med den fremmede. Hun velger da å bli hos sin mann, og stykket ender med at den fremmede drar sin vei mens Ellida og Wangel tar fatt på sitt nye samliv.” (<http://www.ibsen.net/>; lesedato 17.09.12)

Freud “tolket karakterene, og behandlet dem i større grad som om de var pasienter. Han gikk for eksempel inn på Rebekka West i Ibsens Rosmersholm og mente at hennes opptreden kunne forklares utfra et incestuøst forhold mellom henne og doktor West. De fleste litteraturvitere vil reagere på at en så kompleks tekst reduseres til en så enkel forklaring. Dessuten er det et vitenskapelig problem at Freud her gir en forklaring som ikke kan belegges i teksten. Rebekka West er tross alt en litterær figur, hun har ikke en barndom eller en fortid utover det som gjengis i stykket.” (<http://nrk.no/nyheter/kultur/lesekunst/teorier/1924557.html>; lesedato 18.11.14)

Russisk-tyske Lou Salomé (etter ekteskap endret hun navnet til Andreas-Salomé) kjente Freud personlig og ble påvirket av hans teorier. I sin bok *Henrik Ibsens kvinneskikkelser* (1892; oversatt til norsk av Hulda Garborg året etter) analyserer hun hvordan kvinnene kommer i samvittighetskonflikter på grunn av samfunnets undertrykkende konvensjoner. I Salomé's roman *Ruth* (1895), som foregår i et intellektuelt miljø i Russland, diskuteres erotikk, maskulin aggressivitet, barns seksualitet og andre tabubelagte emner. Etter å ha vært elev hos Freud begynte Salomé å oppfatte kunst, erotikk og religion som tre forskjellige uttrykk for den samme fundamentale livskraften.

“Inom traditionell psykoanalytisk litteraturkritik har framförallt författarens motiv och karaktärernas psyke studerats. Men i och med att affektteorin får en allt starkare ställning inom psykologin så öppnar sig även nya områden för tillämpning av psykoanalytisk teori på litteraturen. En sak som många psykoanalytiska studier har gemensamt är att de använt sig av världslitteraturen som en slags verktygslåda, där man både kunnat generera nya hypoteser samt testat nya och gamla hypoteser. Freud, som oräkneliga gånger exemplifierade med hjälp av litteraturen, är förstås den namnkunnigaste. Men här finns också andra som till exempel Heinz Kohut och C. G. Jung. [...] Redan från början var kopplingen stark mellan psykoanalys och litteratur. Freud använde sig av litteratur för att exemplifiera sina teorier och som en objektiv referens i sin självanalys. För Freud var litteraturen ett komplement till psykoanalysen, här är det viktigt att komma ihåg att Freud utvecklade sin psykoanalytiska teori från praktiken och inte vice versa. Freud bedrev alltså en praxis som han märkte fungerade och började sedan försöka förklara varför psykoanalysen fungerade (Freud, 1900/1996). Detta innebär att psykoanalysen har två sidor. Förenklat skulle man kunna säga en metodologisk och en teoretisk. Där metoden är hantverket, det vill säga verktygen som används i psykoanalysen och den teoretiska aspekten är det system av topologiska-, ekonomiska- samt driftsmodeller som förklarar det mänskliga psyket. Lars Nylander kallar dessa båda sidor för psykoanalysens hermeneutik respektive dess förklarande (Nylander, 1986). Detta är givetvis en grov förenkling eftersom de båda sidorna ingalunda är

självständiga system utan i själva verket är interrelaterade och korsbefruktar varandra.” (Petter Jonsson i <https://lup.lub.lu.se/luur/download>; lesedato 24.11.14)

“Det som görs inom klassisk psykoanalytisk litteraturkritik, kanske den allra vanligaste formen av psykoanalytisk litteraturkritik, är helt enkelt att texten används som terapeutiskt material. Texten ersätter analysanden i terapirummet. Författaren, berättaren eller någon av karaktärerna ses som en oberoende personlighet istället för som en funktion av texten. Texter analyseras som förklädda uttryck för omedvetna begär och konflikter hos författaren. Fokus läggs här framförallt på drifterna, texten anses vara skapad utifrån författarens drifter. Dessa psykoanalyser av författaren genom verket tar hjälp av extratextuellt material, biografiskt, andra verk etcetera, och liknar diagnoser av författaren. Det upprepade användandet av symboler i en text eller i ett författarskap studeras också. Dessa upprepningar och symboler härleds sedan till författarens biografi. Symbolerna antas ha en strukturskapande funktion och de upprättar även en kommunikation med läsarens omedvetna och förmedvetna skikt (Nylander, 1986). Marie Bonapartes extensiva studie *The Life and Works of Edgar Allan Poe* (1949) [...] är det klassiska exemplet på denna inriktning. Bonaparte börjar med att göra en rigorös genomgång av biografisk information om författarens liv, där hon börjar med mor- och farföräldrar. Hon konstruerar sålunda en biografi av Poe, som hon redan innan hon ger sig i kast med hans litterära verk ställer en diagnos utifrån. Sedan läser Bonaparte in den diagnos som hon ställt i Poes verk, det innebär att hon letar efter den och hittar den varhelst hon söker (Bonaparte, 1949). Felman (1987) menar att Bonapartes analys är ett uttryck för kompetensens naivitet, Bonaparte gör Poe till en karikatyr tack vare att hon inte ser skillnaden mellan litteratur och psykoanalys. Till detta hör att Poes litterära verk skapat stora schismer inom litterära kretsar, där vissa menar att han är ett geni och andra att han är en dåre. Marie Bonaparte var lärjunge till Freud som har skrivit förordet till Bonapartes studie. I förordet uttrycker Freud en försiktig skepsis vad det gäller försök att förklara ett litterärt verk utifrån författarens personlighet (Bonaparte, 1949).” (Petter Jonsson i <https://lup.lub.lu.se/luur/download>; lesedato 25.11.14)

Noen forfattere har blitt studert svært grundig, og det har blitt skrevet psykoanalytiske biografier (psykobiografier) om dem (Tadié 1987 s. 152). Men ofte mangler det dokumenter og bevis for påstander om forfatterens psyke.

Den psykoanalytiske litteraturforskningen har blitt kritisert for å stadig å finne de samme seksualsymbolene, nevrotiske kompleksene og arketyperne i forskjellige litterære tekster – slik at høyst ulike tekster reduseres til det samme innholdet (Arnold og Sinemus 1983 s. 395). Andre har påpekt svakheten i at kunstneriske teksters form blir oversett til fordel for deres innhold (Arnold og Sinemus 1983 s. 395).

“Inom det litteraturteoretiska området utmärker sig framförallt [Heinz] Kohut. Han anser att de stora konstnärerna och författarna ger uttryck för de viktigaste

psykologiske problemene i sin tid, oberoende av deras individuelle motivation. Kohut anvender Kafka og Pound som eksempel på forfattere som skriver om desintegrationen av jaget og sökandet etter mening. Till skillnad från de stora forfatterna från den senere hälften av 1800-talet som skrev om den oedipala problematiken (Kohut, 1977). Kohut verkar inte se att K i *Slottet* (Kafka, 1926/2001) og Josef K i *Processen* (Kafka, 1925/2001) som för Kohut är en og samma karakter, båda lever i en värld där det saknas mening, ja att Gregor Samsa de facto har förvandlats till en skalbagge i *Förvandlingen* (Kafka, 1915/1996), det är inte bara Samsas opplevelse av sig själv. Vad Kohut ikke tycks lägga märke till är att dessa tre verk är skrivna i tredje person, det är alltså ikke bara vad personerna opplever som läsaren får sig till låns via en karaktärs medvetande utan vad som faktisk händer i fiktionen. Även om hela innehållet i dessa verk givetvis kan tolkas som allegorier så innebär det dock ikke att textens inneboende mekanismer kan ignoreras då den tolkas. I artikeln *Death in Venice by Thomas Mann: A Story About the Disintegration of Artistic Sublimation* visar Kohut (1957/1978) hur Thomas Mann anvender sig av material från sitt liv i sin fiktion. Detta tycks Kohut se som ett uttryck för en omedveten process. Att en forfatter anvender sig av material från sitt liv i fiktionen torde snarast vara en nödvändighet, hur forfattern sedan sätter ihop dette material kan däremot ge en inblick i hans omedvetna. Kohut (1957/1978) påpekar att döden kommer tillbaka som ett tema i det mesta som Mann har skrivit og han ser Mann som en kompulsiv person, dette ser Kohut dock ikke i litteraturen utan i biografien. Kohuts analys ger känslan av att det ikke finns något omedvetet, att gondolfärden i *Döden i Venedig* symboliserar färden över Styx etcetera (Kohut, 1957/1978) kan närmast ses som trivialiteter og som något som Mann måste ha varit högst medveten om.” (Petter Jonsson i <https://lup.lub.lu.se/luur/download;lesedato=27.11.14>)

Den franske filosofen Gaston Bachelard oppfattet imaginasjon/fantasi som det sentrale i menneskets psykiske energi, som en slags åndelig libido (Pire 1967 s. 47). “Imaginasjonen skaper tanken” skrev Bachelard (siteret fra Pire 1967 s. 104). Begjær eksisterer bare gjennom bildene som uttrykker begjæret (Pire 1967 s. 123). Imaginasjonen er for Bachelard både en kraft og en bevegelse som navngir og skaper verden (Pire 1967 s. 95). Han var påvirket av Carl Gustav Jungs psykologiske teorier. Imaginasjonens bilder hos Bachelard tilsvarer sublimerte, jungske arketyper: “Fantasibildene er ikke kopier av virkeligheten, men snarere sublimerte arketyper” (Bachelard siteret fra Kittang og Aarseth 1980 s. 208). Ifølge Bachelard har enhver dikter en tendens til å finne eller vektlegge bildespråk som kretser om ett av de fire elementene: jord, luft, vann eller ild. Disse fire elementene er fire arketyper, og de gir seg uttrykk i ulike poetiske drømmetilstander hos ulike poeter som leder til konkrete bilder. Bachelard er opptatt av å analysere de fire “elementene slik den individuelle fantasien opplever og gjenskaper dem. Og det er nettopp her forskjellen mellom ham og de andre Jung-inspirerte forskerne blir aller tydeligst: Bachelard er overalt oppmerksom på det egenartede og nye i de bildene han analyserer.” (Kittang og Aarseth 1980 s. 209-210)

Andre eksempler:

Wilhelm Reich ga ut en psykoanalytisk tolkning av *Peer Gynt* i 1920 (*Peer Gynt: Libidokonflikte und Wahngebilde*).

Ernest Jones: *Hamlet and Oedipus* (1949)

Brita Pollans *Peer Gynt og Carl Gustav Jung: Med sjelen som følgesvenn* (1998) er en analyse av Ibsens skuespill med utgangspunkt i Jungs psykoanalytiske teorier. “By using a Jungian perspective in a review of six Norwegian interpretations of PEER GYNT and five productions of the play, the author attempts to discover if the drama can be seen as an exposition of character archetypes. She places Ibsen and Jung’s view of mankind within a European philosophical tradition, in which the worth of the individual is paramount. [...] Readers are left not only with a fresh view of Ibsen and Jung, but also with new images of themselves.” (<http://aschehougagency.no/Books/Non-fiction/History/Pollan-Brita-Peer-Gynt-and-Carl-Gustav-Jung-with-the-Soul-AS-Companion>; lesedato 25.08.14)

Psykoanalytisk litteratur og film

Sigmund Freuds teorier utgjør en blanding av vitenskap, filosofi og spekulasjon/diktning. Freud ble påvirket av fysiologene Hermann von Helmholtz og Ernst von Brücke. Begge hevdet at energi kan omdannes til ulike former, men at mengden energi er konstant. Energi kan ikke bli borte, bare forflytte seg og transformeres. Brücke arbeidet ved universitetet i Wien, og året etter at Freud hadde begynt å studere der, hevdet han at loven om energiens konstans også gjelder for mennesket, at menneskets organisme er underlagt fysikkens og kjemiens lovmessigheter. Når Freud senere kom med sin teori om libido, dvs. seksuell energi, var det en logisk konsekvens av påvirkningen fra Brücke å hevde at libido kan omformes, men ikke forsvinne.

Ordet “libido” ble brukt om begjær i den antikke teologen Augustins skille mellom “libido sentiendi”, “libido sciendi” og “libido dominandi” (Genet 1973 s. 39). “We could say [...] lust of sensual pleasures, lust of knowledge, and lust of power” (<http://www.lasan.org/lasan-readings/english/concupiscence.htm>; lesedato 22.08.14).

Freud hevdet at alle mennesker fødes “polymorft perverse”. Det er seksualitetens grunntilstand å befinne seg hinsides både godt og ondt, det ekle og det tiltrekkende, det groteske og det nytelsesfulle. Freud hevdet at mennesket er et tvers igjennom seksuelt vesen, og finner tilfredsstillelse for seksuelle behov på ulike måter fra spedbarnsalderen til voksen. Denne seksualdriften kan etter hvert omformes og

sublimeres, f.eks. til kunst. Den tidlige barndommen (med barnets seksuelle behov) er avgjørende for hvordan en person utvikler seg og blir som voksen. Freuds syn at barn er seksuelle vesener møtte mye motstand i hans samtid. Kritikken mot Freud ble ikke sjelden koblet til at han var av jødisk avstamning (antisemittisme).

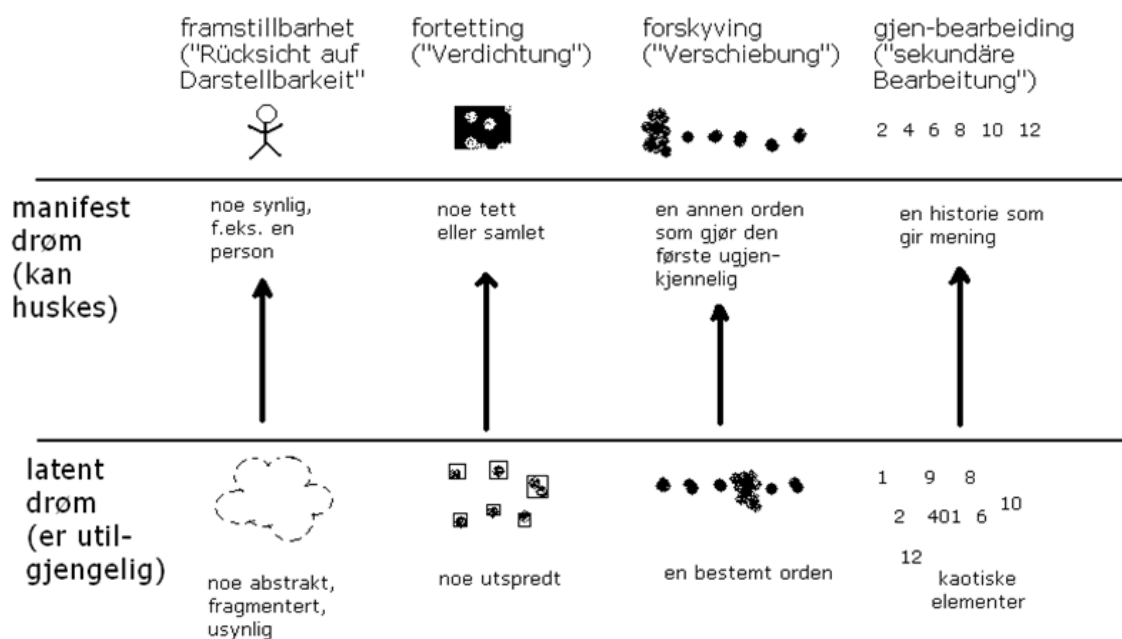
Psykoanalysen har blitt fordømt som “degenerert” av alle totalitære stater og ideologier. Den ble stemplet som jødisk av nazistene, og som nazistisk av stalinismen (fordi nazismen ble grunnlagt på irrasjonelle instinkter) (Sollers 1986 s. 241).

Forsvaret mot uønskete seksuelle impulser blir patologisk hos de fleste individer, og fører blant annet til seksualiserte drømmer, nervøse symptomer og forsnakkelser. Blokkeringer og fortregning hindrer en fri livsutfoldelse. “Thoughts that cannot pass through the social filter of a certain society at a certain time are “unthinkable,” and of course also “unspeakable.” ” (Fromm 1980 s. 2) Freud kaller den prosessen som gjør det latente til det manifeste, for “drømmearbeid”. I og med drømmearbeidet skjer en omforming, bearbeiding, maskering og forkledning av det fortregte, slik at det uten fare kan forsones seg med den bevisste delen av psyken. Gjennom drøm blir det latente bearbeidet slik at den latente kjernen ikke lenger er gjenkjennbar, selv om vi kan huske en drøm etter at vi har våknet. De fleste drømmer glemmes raskt. Freud kalte det prinsippet at alt forklares med seksuelle faktorer – noe han selv ikke representerte med sine teorier – for “panseksualisme” (Buvik 1989 s. 303). Freuds idé om “panseksualisme” (Arnold og Sinemus 1983 s. 392) er sentral i hans menneskesyn.

“Kognitiv psykologi, som oppfatter mennesket som et informasjonsprosesserende system, atferdsterapi, som beskjeftiger seg med menneskets læringsevne, og nevrovitenskapen, som har utforsket hjernefunksjonene, har marginalisert psykoanalysen. [...] Freud var tilhenger av humanisme og opplysning, inkludert deres mørke sider. Han hadde en tragisk oppfatning av den menneskelige eksistens, akkurat som grekerne i sine myter. [...] Han var dypt preget av det gamle regimet i Østerrike-Ungarn, men han tenkte demokratisk, fordi han trodde på sivilisasjonens fremskritt, altså at det er mulig å kontrollere menneskets aggressive, morderiske impulser gjennom fornuft. [...] I psykoanalysen handler det om en oppdragelsesprosess, om å oppnå selvkontroll, en reise inn i seg selv. Det dreier seg om å temme sivilisasjonens barbari, omforme de aggressive impulsene, dødsdriften, gjennom sublimering. Psykoanalysen er et forsøk på en kur, en terapi, gjennom ord. [...] Og ideen om å kurere gjennom ord, ved å la mennesket få innblikk i sitt indre, skriver seg fra langt tilbake i historien, egentlig fra skriftestolens tilblivelse. [...] På Freuds tid led folk under seksuell frustrasjon, en stivnet, paternalistisk familiemodell med alle mulige forbud og autoritær oppdragelse. Psykoanalysen oppsto i Freuds møte med symptomer som er typiske for puritanske samfunn preget av seksuelle frustrasjoner, og som den gangen ble betegnet som hysteriske. [...] Psykoanalytisk teori ønsket å humanisere psykisk sykdom; funksjonell atferdsterapi og kognitiv psykologi tingliggjør mennesket, gjør

det til et apparat som kan stilles inn.” (Elisabeth Roudinesco i *Morgenbladet* 15.–21. juni 2012 s. 16-17)

Freud basert hele sin teori på tolkning. Å tolke var for han å bevege seg fra et manifest nivå til et latent nivå, og forbindelsene mellom nivåene i form av fortrenning/sensurering, fordreining, fortetting, forskyvning (Ricoeur 1969 s. 146). Freud sammenlignet drømmen med et arbeid og med en rebus (Bellemin-Noël 1989 s. 23). Den er både en forkledning og et slags destillasjonsapparat for begjær og drifter (Bellemin-Noël 1989 s. 27). Han skiller mellom latent og manifest drømmeinnhold:

“Enligt Freud är drömmen strukturerad som en rebus, i den vuxne reproducerar denna struktur simultant det fonetiska och det symboliska användandet av betydelseelementen. Språkets betecknande funktion har ett namn, troper, eller retoriska figurer. Bearbetandet av drömmar och översättningen av texter är dess retorik. De viktigaste retoriska figurerna är metonymi och metafor. Metonymi innebär att en del tas för helheten, detta är språkets betecknande funktion. Kopplingen mellan segel och skepp ligger endast i signifianten och metonymin baseras på ord-till-ord kopplingen. Metonymin är möjlig genom att det inte finns någon betydelse som inte refererar till en annan betydelse. Metonymin är alltså den ena sidan av det effektiva fält som konstitueras av det betecknande. Den andra sidan är metaforen. Metaforens formel är: ett ord för ett annat. Varje konjunktion av två signifianter är tillräckligt för att utgöra en metafor, men de bör komma från så olika fält som möjligt (Lacan, 1966/2002). Lacan säger att metaforens kreativa gnista inte kommer från presenterandet av två bilder, snarare så blinkar metaforen mellan två signifianter, där den ena tagit den andres plats i signifiantkedjan, men

den skymda signifianten förblir närvarande genom dess metonymiska koppling till resten av kedjan [...] Metaforen sker på den exakta punkten då mening träder fram ur meningslöshet (Lacan; 1966/2002). Även i drömmen hittar vi signifiantens tvåsidiga effekt på signifién. I förtätningen [*Verdichtung*] som är metaforens område genom ovanpåläggandet: “Now the dream is not the unconscious itself, but, as Freud points out, the royal way to it. This confirms me in the belief that it proceeds by means of metaphor. It is this metaphorical effect that the dream uncovers” (Lacan, 1966/2002, s. 286). Ordet *Dichtung*, visar hur mekanismen är gemensam med all poesi till den omfattningen att den innesluter poesins traditionella funktion. Och i förskjutningen [*Verschiebung*] hittar vi metonymins effekt (Lacan, 1966/2002).” (Petter Jonsson i <https://lup.lub.lu.se/luur/download;lesedato=27.11.14>)

Freud beklager i *Drømmetydning* (1900) “at han dessverre ikke kan benytte seg av de over 2000 pasientdrømmer han har lyttet til og analysert, men må nøye seg med å bruke sine egne, og å analysere dem. [...] Først forteller Freud forhistorien til drømmen, som var noe som hendte kvelden før drømmen fant sted, så følger drømmen, og til slutt den detaljerte tydningen av drømmen. Det er viktig å få med seg at Freud bruker sin frie assosiasjonsteknikk som han også har fått sine pasienter til å benytte seg av, for å unngå bevissthetens sensur av drømmeinnholdet, slik at metoden for å avsløre drømmenes betydning er den samme for den normale Freud og hans syke pasienter. Overfladisk sett er denne drømmen, “Irmas injeksjon”, banal, både som drøm og analyse. Dette fordi den har den klare pedagogiske funksjon er å vise, i egenskap av drøm i boka “*Drømmetydning*”, til en elementær regel i læren om drømmetydningen, den første, men grunnleggende regel, nemlig at alle drømmer er ønskeoppfyllelse. En overraskende regel, som roper på motforestillinger, men her i denne drømmen så forklares det som opplagt: Freud har mottatt kritikk kvelden før drømmen fra en legekollega som har besøkt Irma i hennes hjem hvor hun beklager seg over at hun stadig har smerter.” (Dag Solstad i *Klassekampens* bokmagasin 25. oktober 2014 s. 5)

“Dette får Freud til å drømme en tilsynelatende kaotisk og usammenhengende drøm som oversatt til å bli tydet, er fullstendig meningsfull fordi drømmen drømmes fordi Freud ønsker å hevne seg både på budbringeren, legen Otto, og på pasienten Irma, idet han ønsker å skifte ut Irma som pasient med hennes mer medgjørlige (og mer intelligente!) venninne og vennen Otto med en annen kollega av Otto (og Freud), Leopold. Altså ikke så mye for en nysgjerrig leser å hoppe i taket for, i og for seg. Bortsett fra at det er interessant å følge tankesprangene, assosiasjonsrekken. Men vi aner at denne drømmen, selveste åpenbarelsesdrømmen for dr. Sig. Freud, har andre og dystre lag enn å handle om ønskedrømmen til en krenket nervelege. For eksempel forveksles ikke Irma bare med sin mer sympatiske og mer intelligente venninne, men det blander seg også en ny person inn i dette bildet, nemlig trekk fra en tredje kvinne som Freud, i forbifarten, bare i forbifarten, assosierer med sin egen hustru. Her mer enn aner vi et seksuelt tema for Freuds åpenbaringsdrøm, og Freud unngår ikke å kommentere nettopp dette, åpenlyst. I en

tilsynelatende beskjeden tilføyelse til denne scenen, i en fotnote, skriver han: “Jeg aner at tydningen av denne delen ikke er ført tilstrekkelig langt til å forklare enhver skjult mening. Om jeg ville fortsette sammenlikningen av de tre kvinnene ville dette føre meg langt av sted, – enhver drøm har i det minste ett uutgrunnet sted, i likhet med en navle som forbinder den med det ukjente.” ” (Dag Solstad i *Klassekampens* bokmagasin 25. oktober 2014 s. 5-6)

I neste kapittel av *Drømmetydning* skriver Freud at “Drømmen kan ikke sammenliknes med de uregelmessige lyder som oppstår i et musikkinstrument når det blir truffet av tilfeldige, ytre krefter istedenfor av en musikers hånd, drømmen er ikke meningsløs, ikke absurd, forutsetter ikke at en del av vårt forestillingsliv sover mens en annen del begynner å våkne. Den er et fullgyldig psykisk fenomen – en ønskeoppfyllelse; den må innordnes i sammenhengen av forståelige, sjelelige aksjoner fra våken tilstand; en høyst komplisert åndelig virksomhet har bygget den opp.” Dag Solstad kommenterer dette slik: “Men denne erkjennelsen får jo et vell av spørsmål til å velle opp i oss, men Freud tillater seg å foreslå at vi lar alle disse spørsmål ligge og nøyer oss med å besvare dette: Den drømmen vi til nå har beskjeftiget oss med, er en ønskeoppfyllelse. Men finnes det også andre slags drømmer? Altså slik at noen drømmer er ønskeoppfyllelser, mens andre er noe helt annet. Freuds svar: Alle drømmer er ønskeoppfyllelser. Punktum finale på kapitlet: “Drømmen er en ønskeoppfyllelse”.” (Solstad i *Klassekampens* bokmagasin 25. oktober 2014 s. 6)

“Hvor finner man i virkeligheten, i det sosiale liv, en lignende forvrengning av en psykisk akt som her i drømmen? spør Freud. “Bare der hvor det dreier seg om to personer, hvorav den ene har en viss makt, og den andre må ta visse hensyn på grunn av denne makt. Den andre personen forvrenger da sine psykiske akter, eller, som vi også kan si, han forstiller seg.” Den politiske forfatteren som vil fortelle makthaverne ubehagelige sannheter, befinner seg i en lignende situasjon, fortsetter Freud å fortelle sine medborgere i det habsburgske dobbelt-monarkiet i denne bok fra år 1899. “Hvis han sier det uten omsvøp, vil makthaverne undertrykke hans uttalelser. Sier han dem muntlig, vil de bli dementert etterpå; er de på vei til trykkeriet, vil de ta preventive forholdsregler. Forfatteren må frykte sensuren, han modererer og forvrenger derfor sine meningsyttringer. Alt etter denne sensurs styrke og følsomhet må han enten bare holde tilbake visse former for angrep, eller han må uttrykke seg ved hjelp av hentydninger istedenfor i direkte ord og vendinger. [...] Dette er fenomenenes sensur og drømmeforvrengningen stemmer overens helt inn i de minste detaljer.” Det er altså to vidt forskjellige psykiske makter, eller instanser, som forholder seg til hverandre i drømmenes rike. Den ene instansen danner det ønsket som kommer til uttrykk i drømmen. Mens den andre instans sensurerer dette drømmeønsket. Og denne sensur framtvinger en forvrengning av drømmen.” (Dag Solstad i *Klassekampens* bokmagasin 25. oktober 2014 s. 6)

“Og nå er vi kommet til “Det infantile som drømmekilde”. En eiendommelighet ved drømmeinnholdet er drømmens evne til å framstille inntrykk fra de tidligste

leveår. Og det er inntrykk som hukommelsen ikke synes å råde over i våken tilstand. Ofte dukker disse drømmene opp om igjen og om igjen, også i voksen alder, og nøyaktig slik som de første gang ble drømt. Deretter snakker Freud om typiske drømmer. Dette er drømmer som nesten alle mennesker har drømt, en eller annen gang, og som de drømmer på samme måte, med de samme karakteristiske særtrekk som går igjen, uansett hvilket individ det er som drømmer. Disse typiske drømmene illustrerer Freuds teser om at drømmer alltid er ønskeoppfyllelser og at deres budskap er skjult, eller forvrenget, fordi de er underlagt bevissthetens sensur, på en forbilledlig pedagogisk måte. De typiske drømmer som Freud tar opp, er “forlegenhetsdrømmen om at man er naken”, “drømmer om kjære personers død” og “eksamensdrømmen”. Når det gjelder “drømmer om kjære personers død”, finnes det i hvert fall to typer, men bare når den som drømmer, samtidig blir grepet av smertelige følelser fordi han ønsker at en av hans nærmeste skal dø, vil Freud betegne det som en typisk drøm, som med jamne mellomrom går igjen i ethvert menneskes drømmerepertoar.” (Dag Solstad i *Klassekampens* bokmagasin 25. oktober 2014 s. 7)

“For ordens skyld vil Freud gjøre oppmerksom på at hvis noen har en smertelig drøm om at far, mor, bror eller søster er død, vil han aldri benytte denne drøm som bevis for at vedkommende nå ønsker deres død. Han vil nøye seg med å trekke den slutning at den som drømmer – en eller annen gang i barndommen – har ønsket at de skulle dø. Freud må derfor rekonstruere en del av barnets forsvunne sjeleliv på grunnlag av de vitnesbyrd vi ennå kan finne i nåtiden. Så ramser han opp, det ene etter det andre, om barnets natur. La oss først betrakte barnas forhold til sine søsken, sier Freud. Barnet er absolutt egoistisk, de føler intenst sine behov og streber hensynsløst etter å tilfredsstille dem, særlig vis-à-vis sine konkurrenter, andre barn, og i første rekke sine søsken. Freud prøver så å sette seg inn i et lite tre år gammelt barn som plutselig får beskjed om at storken har kommet med et søsken. Han sier: “Jeg mener ganske alvorlig at barnet er i stand til å vurdere hvilke ulemper det kan vente seg på grunn av det nye barnets ankomst.” Det skal så lite til før følelsen av å rivalisere utvikler seg til et dødsønske. Barnets forestilling om døden har ingenting til felles med vår. De kjenner ikke dødens konsekvenser. Når barnet har motiv for å ønske et annet barn, en rival, bort, er det ingenting som kan avholde det fra å kle dette ønsket i en form som innebærer at den andre dør. Men hva med foreldrene? De viser jo barnet kjærlighet, og oppfyller dets behov til alle døgnets tider, skulle ikke barnet nettopp av egoistiske grunner ønske at de aldri måtte dø? Men det gjør det. Her må vi først merke oss at som oftest gjelder drømmer om foreldrenes død den av foreldrene som er av samme kjønn som drømmeren. Det forholder seg, grovt sagt, som om en seksuell forkjærlighet skulle gjøre seg tidlig gjeldende, som om gutten i faren og piken i moren ser en medbeiler som det bare ville innebære en fordel å få fjernet. Før man forkaster denne hypotesen som uhyrlig, sier Freud, så bør man betrakte de virkelige forhold mellom barn og foreldre. Man må skjelve mellom det kulturen krever av pietet i dette forhold, og de faktiske forhold som viser seg ved den daglige iakttagelse. I

forholdet mellom foreldre og barn skjuler det seg adskillige anledninger til fiendskap.” (Dag Solstad i *Klassekampens* bokmagasin 25. oktober 2014 s. 7)

Det greske ordet for “sår”, “traumata”, bruker Freud til å lage en betegnelse for dype, sjelelige skader. Traumatet er lidelsens kjerne for et menneske som er psykisk sykt. Traumer finner billedlige, symbolske utløp i drømmer. Dermed kan tolkning av drømmer avsløre hva traumene består i.

“I en psykoanalyse er terapeuten avventende, ordene blir hengende i luften. Dette gir individet mulighet for å høre hva hun *egentlig* sier, “hvem jeg *er*”. Her åpnes lukkede rom – behov, følelser og fantasier som har vært avspaltet, kommer til overflaten. Fortellingen om en selv endres. Om psykoanalysen skulle ha en kjenningsmelodi, sa psykoanalytikeren Peter Andreas Holter, måtte det være “It ain’t necessarily so”. [...] I faglig sammenheng snakker vi om *fortrengning* eller *dissosiasjon* – det at angstfylte, smertefulle erfaringer og følelser avspaltes fra selvpplevelsen. Selv om nyere hukommelsesforskning har påvist at traumatiske opplevelser ofte huskes, er det enighet om at dissosiasjon er en vanlig beskyttelsesstrategi – ved krigsopplevelser, tortur og seksuelle overgrep. Det dreier seg ikke om hukommelsestap, men om en psykologisk mekanisme for å holde angstfylte opplevelser på avstand. Dissosiasjon, som var et helt sentralt begrep i forklaringen av psykiske lidelser, spesielt hysteri, på slutten av 1800-tallet forsvant lenge fra faglitteraturen, for så å dukke opp igjen på 1980-tallet. Bakgrunnen var en økende erkjennelse av traumers betydning, krigstraumer (gjennom studier av vietnamveteraner) så vel som misbruk av barn. [...] det psykoanalytiske fagfeltet, i tråd med Freud, vektlegger at det dreier seg om ubevisste intensjoner i en dynamisk forsvarsprosess. Uansett – kjernen er at personen fjerner seg fra en overveldende opplevelse ved så å si å gå inn i en annen bevissthetstilstand. [...] Personligheten spaltes, og fungerer ikke lenger som en samlet helhet. Den delen av en selv som har opplevd misbruket, holdes adskilt fra hverdagsselfet, hendelser holdes på avstand og er ikke “virkelige”. Den faren som blir “vill”, oppleves som en annen far enn den som smører matpakke. På denne måten beskytter barnet så vel seg selv som sine nære relasjoner – og klarer å fungere i hverdagen. Frakoblingen og splittelsen av selfet har en pris – kroppslige smerter, uro, barneangsten som aldri slipper og, ikke minst, følelsen av å bli tvunget til taushet og bli fremmed for seg selv. [...] Overgrepet – og det å bli tvunget til taushet – rammer kjernen i jeg-opplevelsen.” (psykologiprofessor Siri E. Gullestad i *Morgenbladet* 4.–10. november 2016 s. 26)

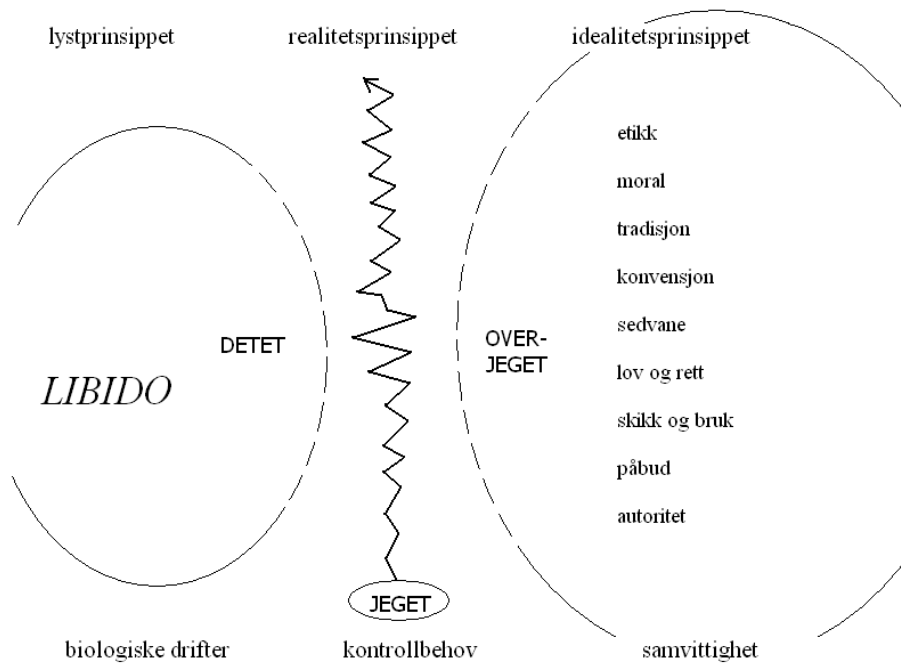
Den franske 1800-tallsdikteren Victor Hugo opplevde da han var åtte år at moren var borte i over ett år, og denne opplevelsen har blitt tolket som årsaken til dikterens opplevelse av angst overfor en uunngåelig skjebne (Tadié 1987 s. 147).

Psykoanalytikeren Erich Fromm understreker at “we are not only less reasonable and less decent in our dreams but that we are also more intelligent, wiser and capable of better judgment when we are asleep than when we are awake. Our dreams do not only express irrational desires but also deep insights and the

important task of dream interpretation is to decide when the one and when the other is the case.” (Fromm 1980 s. 101)

Erich Fromm skriver om Freuds tolkning av drømmer: “Freud discovered, furthermore, that our dreams are not the simple expression of unconscious strivings but that they are usually distorted by the influence of a subtle censorship which is even present when we are asleep and forces us to distort the true meaning of our dream thoughts (the “latent dream”). Thus the censor is deceived, as it were, and permits the hidden thoughts to pass the frontier to consciousness if they are sufficiently disguised. This concept led Freud to the assumption that every dream (with the exception of children’s dreams) is distorted and has to be restored to its original meaning by dream interpretation.” (Fromm 1980 s. 69) “A central element in Freud’s dream interpretation is the concept of censorship. Freud discovered that many dreams tend to hide their true meaning and express it in forms which are not dissimilar to a political writer in a dictatorship, who expresses his thought between the lines or speaks about an event in classical Greece while really referring to contemporary events. Thus for Freud, the dream is never an open communication but is to be compared to a coded writing which has to be deciphered in order to be understandable. The coding has to be deciphered in such a way that even the dreamer feels safe when he expresses ideas in his dream which do not fit into the thought patterns of the society in which he lives.” (Fromm 1980 s. 88)

Freud utviklet en “konfliktpsykologi for det splittede subjekt” (Grimminger 1990 s. xii). Sjelen har en kaotisk underetasje, en underverden som syder av forbudte drifter og lyster. Denne underverdenen styres av *detet* (id), instansen for umiddelbar kroppslig behovstilfredsstillelse. For Freud finnes det to subjekter: jeg-et og det-et. Det-et fører talen midt inne i jeg-et, men slik at talen ikke blir forstått av jeg-et (Frank 1984 s. 372). Ifølge Freud består menneskets virkelighet i en kamp mellom to de “supermaktene” det-et (id) og over-jeget (superego). Jeg-et (ego) må manøvrere mellom dem:

Jeg-et har en indre dialog gående og driver forhandlinger. Drivkreftene i jeg-et er kaotiske, inkohærente og stadig i forandring. Jeg-et er midt i en slags psykologisk borgerkrig, med et ønske om kompromiss som ikke alltid kan innløses. Psykoanalysen utforsker dialektikken mellom id, superego og ego (Ricoeur 1969 s. 164). Sammenhengen mellom de tre instansene kan sammenlignes med en person (jeget) som må gå line og balansere mellom to steder å falle ned (detet og overjeget). Det er ikke langt ned til bakken, så personen slår seg litt i fallet, men skader seg vanligvis ikke alvorlig.

Det-et er det opprinnelige og mest fundamentale i menneskets psyke. Det er et amoralsk, dyrisk og ulogisk kraftsenter som motsetter seg all rasjonell kontroll. Et menneske kan ikke utslette det-et, og det å kue denne dimensjonen for mye vil føre til psykisk sykdom. Over-jeget er instansen for den refsende samvittighet, taburegler og alt det som kulturen og samfunnet krever av oss – en slags politimyndighet som spionerer, dømmer og fordømmer, og som kan skape “moralsk masochisme” hos den enkelte (Ricoeur 1969 s. 434-435). Jeg-et må balansere mellom det-et og over-jeget, løse alle konflikter mellom kravene fra hver side, og koble behovene for lyst og nytelse med behovene for anerkjennelse i samfunnet og følelsen av indre motstandskraft.

Jeg-et, det-et og over-jeget holdes ved like av psykisk energi i individet. Denne energien kan utføre arbeid slik annen fysisk energi kan. Den psykiske energien kan f.eks. utføre tenking, drøm og hukommelse. Når systemet med de tre instansene er i ubalanse, fører det til at personen blir hemmet, asosial, autoritær eller får andre ensidige egenskaper. Disse egenskapene skyldes at personen er disharmonisk og ulykkelig. Personen kan oppleve prestasjonsangst, ukontrollerbare lyster, seksuell

skam, raseriutbrudd osv. For Freud er individet en så egoistisk eller “absolutt” størrelse at andre mennesker egentlig bare kan være *objekter* som skaper tilfredsstillelse eller frustrasjon (Goldmann 1964 s. 357-358).

Freud vektlegger at kroppslige og sjelelige drifter og lyster har større innflytelse over våre handlinger enn fornuft og vilje. Freud skriver i *Tre avhandlinger om seksualteori* (1905): “What we call the character of the person is built up to a large extent from the material of sexual excitations; it is composed of impulses fixed since infancy and won through sublimation, and of such structures as are destined to suppress effectually those perverse feelings which are recognized as useless” (siteret fra Fromm 1980 s. 56). Freud kan oppfattes som en tekstleser av drømme-tekster og symptom-tekster (Ricoeur 1969 s. 164).

Minnet om det som skapte et traume er vanligvis fortrenget, dvs. glemt eller gjemt bort på grunn jeg-ets forsvarsmekanismer. Dype konflikter som ikke kan løses direkte gjennom bevisst gjennomtenkning og valg, skyves ned i underbevisstheten. Der fortsetter konfliktene å påvirke individet, prege og plage det. Freud hevdet at fenomener som forglemmelser, forsnakkelser og drømmer har med fortrengete traumer og lyster å gjøre. Bevisstheten er avskåret fra sin egen betydning – den er bare et symptom (Ricoeur 1969 s. 235).

“Freud mente av de psykiske forsvarsmekanismene holdt til i den ubevisste delen av menneskets psykologiske sfære. I senere tid er denne antakelsen utfordret på en del punkter, og vi opererer i dag med flere nivåer av forsvarsmekanismer. [...] Eksempelvis er individet bevisst et kraftig sinn, men opplever at det er motparten som er sint, og ikke en selv. Personen beskylder den andre for en uakseptabel irritasjon, mens “sannheten” er at sinnet har sitt opphav i vedkommende selv. I en slik situasjon kan man tenke seg at personen har lav toleranse for sitt eget sinn, frykter kraftige følelser eller opplever at et slikt sinn er forbudt og klarer ikke å identifisere seg selv og sin person med dette sinnet. Likevel er det åpenbart at kraftige følelser er på spill, og vedkommende tilskriver da motparten ansvar og opphavet for den ubehagelige irritasjonen. Ved denne typen forsvar kan man si at den problemfylte følelsen eksternaliseres (legges utenfor), eksempelvis i form av projeksjon hvor individet feilaktig tilskriver andre sine egne uerkjente følelser.” (<http://www.webpsykologen.no/artikler/nevrotisk-primitivt-modent-forsvar/>; lesedato 31.08.15)

Målet med den freudianske snakkekuren (eller “de frie assosiasjoners metode”) er å bevisstgjøre den sjelelig syke. Pasienten skal arbeide seg gjennom konfliktene sammen med psykologen. Gjennom samtale skal den syke innse hva som har skjedd i fortiden og skapt traumet, og gjennom denne innsikten få evne til å erstatte det ikke viljestyrte med bevisste avgjørelser og bli frisk. I Johannesevangeliet står det at “sannheten skal gjøre dere frie” (kapittel 8, vers 32), og dette er en sentral tanke også i Freuds psykoanalyse (Fromm 1980 s. vii). Målet er “to see the reality behind the illusions” (Fromm 1980 s. 136).

“Freud bruker begrepet *nachträglich* for å beskrive hvordan fortidige episoder får mening i etterhånd – i lys av ny erkjennelse. [...] Det dreier seg om et utviklingsbehov som en terapeut ikke sjelden observerer. Psykoanalytikerer allierer seg med dette utviklingsbehovet, med de ekspressive kreftene i individet. Behandlingen inviterer til en åpnende samtale der de forestillinger man har om seg selv, oppveksten og familien, kommer i bevegelse. [...] At et traume ikke aksepteres av andre mennesker, kan være – minst – like skadelig som traumet i seg selv. Dette er dokumentert i studier av ulike former for overgrep. Nøkkelbegrepet er *anerkjennelse*. Anerkjennelse innebærer at realiteten i det som er skjedd, bekreftes – og at personens opplevelse gyldiggjøres og legitimeres.” (psykologi-professor Siri E. Gullestad i *Morgenbladet* 4.–10. november 2016 s. 26-27)

Freuds pasient Anna O. led av nervøsitet, syns- og taleforstyrrelser, lammelser i høyre arm og i nakken. Hun hadde perioder der hun var så redd for vann at hun ikke klarte å drikke noe (hydrofobi). Om kveldene falt hun i en slags trance og mumlet uforståelige ord til seg selv. Ved hjelp av hypnose og snakkekur prøvde Freuds lærer Josef Breuer å finne ut hva alle plagene kom av. En av hendelsene i Anna O.s fortid som han klarte å få henne til å erindre, var en episode der en “ekkel” hund hadde drukket av et vannglass. Sammen skrev Breuer og Freud boka *Studier i hysteri* (1895). Anna O. ble til slutt frisk og kjent for sitt sosiale hjelpearbeid.

Hysteri var “selve motediagnosen blant borgerskapets kvinner på Freuds tid ved slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet. Pasientene opplevde symptomer som blindhet, lammelser eller anfall uten noen påviselig nevrologisk årsak. Lidelsen fikk navnet konversjonslidelse, fordi Freud mente angst ble “konvertert” til fysiske symptomer.” (*Morgenbladet* 22.–28. juni 2012 s. 12)

““Fräulein Elisabeth von R.” is the pseudonym Freud gave to Ilona Weiss, a young woman of Hungarian origin, whose case is described in the *Studies on Hysteria* (1895d) and whom he treated in the fall of 1892 and July 1893. The third daughter in a well-to-do Hungarian family, Elisabeth von R. was twenty-four years old when Freud treated her in the autumn of 1892 for pains in her legs and difficulties walking, problems she had been experiencing for two years. He confirmed the diagnosis of hysteria [...] In the spring of 1893 a sharp pain reoccurred when she heard, in a room adjacent to Freud’s office, her brother-in-law who had come to pick her up. This enabled Freud to track down her “secret” – she had fallen in love with her brother-in-law. She had grown closer to him as a result of her sister’s illness, and upon her death was unable to repress the thought that he was now free. In spite of his patient’s denials, Freud insists on, and goes so far as to solicit the testimony of the young woman’s mother, who confirmed that she had suspected as much. The treatment concluded in July 1893 with the appeal to the mother for assistance. This was to have repercussions later on, since the daughter rebelled and refused to see Freud again because he had betrayed her secret. Freud, confident in

his treatment, notes with pleasure: “In the spring of 1894 I heard that she was going to a private ball for which I was able to get an invitation, and I did not allow the opportunity to escape me of seeing my former patient whirl past in a lively dance” (1895d, p. 160). When he prepared the case study for the Studies on Hysteria, he learned from Wilhelm Fliess (to whom he had given it to read) on July 14, 1894, that she had just gotten engaged.” (<http://shakilmahmood.com/2013/10/30/case-studies-fraulein-elisabeth-von-r-by-freud-a-brief-illustration-of-the-story-collected/>; lesedato 29.09.14)

En annen av Freuds egne pasienter var den såkalte “Rottemannen”. Han var en 29 år gammel offiser da han oppsøkte Freud og fortalte at han følte trang til å ta livet av seg selv med et barberblad. Han trodde også at hans nærmeste familie var i fare for å bli utsatt for tortur (med en kinesisk tortur- og henrettelsesmetode med bruk av rotter, en metode som en annen offiser hadde fortalt om). Rottemannen påla seg selv merkelige “plikter” som det var umulig å følge. Han trakk Freud inn i tvangsnevrosen sin ved å ville gi Freud i oppdrag å tegne spesielle kart og lage tidstabeller. Under snakkekuren fant Freud ut at offiseren hadde et hat-kjærlighetsforhold til sin avdøde far, og at Rottemannen forbandt erotikk med skam og straff. Hans sterke seksualangst var knyttet både til faren og til sin kjæreste – en kvinne han både ønsket å bli gift med og å bli kvitt. Etter nesten et års behandling hos Freud ble Rottemannen kvitt sine tvangstanker og kunne fungere normalt i samfunnet. Han døde under 1. verdenskrig. Freud har beskrevet forløpet i helbredelsen.

Freud mente at ethvert menneske har i seg en livsdrift og en dødsdrift. Livsdriften er en selvoppholdelses-/selvbevaringsdrift, mens dødsdriften er trangen til å vende tilbake til livløshet og tomhet. Dødsdriften (thanatos) virker etter motsatte prinsipper av de erotiske driftene (eros) som vil øke og reproducere mennesket. Dødsdrift innebærer et ønske om oppløsning, en lengsel tilbake til det “oceaniske” og helt uproblematiske (slik et foster lever i morens mage) (Safranski 1999 s. 248). For sterk dødsdrift leder til selvmord. (I den greske mytologien er sønnen i form av guden Hypnos tvilling med dødsguden Thánatos; Detienne og Vernant 1974 s. 113.)

Ifølge Freud er religion en lindrende illusjon (jf. Marx’ syn på religion som “opium for folket”). Kristendommens forståelse av en “Far i himmelen” oppfatter han som er farsprosjeksjon, som når det lille barnet har tillit til at dets far skal beskytte det. I himmelen er den kristne Gud hinsides ansvar for det som skjer på jorden, man kan likevel (for den troende) beskytte oss fordi han er god og allmektig. Mennesket er hele livet preget av sin barndom, og barndom trekker det voksne individet bakover gjennom regresjon (Ricoeur 1969 s. 321).

“Jeg tror at den hellighet vi tilkjennegir de ti bud, sløver vår sans for erkjennelse av virkeligheten, sier den jødiske ateisten Freud (som for øvrig som olding skulle vekke anstøt blant troende jøder med sin psykoanalytiske bok om Moses). Men de

dunkle meddelelser som sagn og mytologi formidler fra menneskesamfunnets eldste tider, gir oss en sørgelig forestilling om farens maktfylde og den hensynsløshet han bruker den med. Kronos sluker sine barn omtrent som villsvinet eter morens avkom, Zeus kastrerer faren og setter seg som hersker i hans sted. Jo mer uinnskrenket faren hersket, desto sterkere må sønnen som etterfølger være kommet i posisjon som fiende, desto større er hans utålmodighet etter å få herredømmet – ved farens død. Men uansett bør disse betraktningene ha forberedt oss på at ønsket om foreldrenes død må stamme fra den tidligste barndom. Dette blir bekreftet med en sikkerhet som utelukker all tvil når det gjelder psykonevrotikere, det viser analysen av dem. Dette lærer oss at barnets seksuelle ønsker våkner meget tidlig, og at pikens første tilbøyelighet gjelder faren, mens guttens første infantile begjær gjelder moren. På denne måten blir faren en sjenerende rival for gutten slik som moren blir det for piken.” (Dag Solstad i *Klassekampens* bokmagasin 25. oktober 2014 s. 7)

“I 1885 skrev Sigmund Freud sitt *Prosjekt for en vitenskapelig psykologi*, der han forsøkte å skape en modell for menneskesinnet basert på underliggende nevrobiologiske mekanismer. Freud forkastet prosjektet, som først ble gjenoppdaget mange år senere, og publisert i 1950. [...] - For enkelte forskere innenfor nevrovitenskap er dette et ekstremt fascinerende arbeid, fordi det resonnerer med dagens ideer om nevrovitenskap. Det samme gjelder Freuds ideer om at minner forandrer seg i nåtiden. Dette er det simpelthen ikke noen tvil om i dag. En rekke av Freuds ideer ligner dagens nevrovitenskapelige forståelse av hva hjernen gjør. Du vet, Freud var naturvitenskapsmann, han jobbet med nerveceller i et laboratorium i åtte år, sier Hustvedt. [...] Populæroversjonen av Freud er en radikal forvrengning av hvem han var. Freud skrev 24 bind, og den tidlige Freud var svært opptatt av biologi og nevrologi. Selv i 1932 sa han at psykoanalyse er en biologisk psykologi. Han insisterte på at det fantes en forbindelse, han klarte bare ikke å finne den.” (Siri Hustvedt i *Morgenbladet* 22.–28. juni 2012 s. 12)

Freud har i skriftet *Et problem med psykoanalysen* (1917) omtalt tre store “krenkelser” som menneskeheten har blitt utsatt for: Den kosmologiske krenkelsen kom da den polske astronomen Nikolaus Kopernikus avslørte at jorda ikke er universets midtpunkt, men bare én av flere planeter som sirkler rundt sola. Vår klode er ikke det sentrale i kosmos. Den biologiske krenkelsen kom med Darwin, som fant ut at mennesket stammer fra og på mange måter fortsatt tilhører dyreriket. Mennesket er en langt utviklet ape, og Bibelens ord kan ikke tas bokstavelig. Freud selv stod for det han kalte den psykologiske krenkelsen. Mennesket har en underbevissthet som styrer det vi føler og tenker, slik at vi ikke er “herre i eget hus”. Vi er i krefters vold som vi ikke med all vår viljestyrke helt kan kontrollere. Vi beherskes av det fortrenge og underbevisste, våre egne irrasjonelle tilbøyeligheter. Samtidig som disse tre krenkelsene er store ydmykelser og kan oppfattes som nedvurderinger av det rasjonelle menneskes rolle i historien, er Kopernikus’, Darwins og Freuds forskning også triumfer for menneskeånden, erkjennelsesgjennombrudd som har betydd enormt mye innen vitenskapene. Menneskets

“verdi” kan sies å ha blitt mindre med de tre idé-revolusjonene sammenlignet med et religiøst verdensbilde. Alle tre har gjort mennesket til en mer “naturgitt” del av naturen, ikke noe helt særegent, skapt av Gud.

Freud oppfattet seg som en hensynsløs sannhetssøker som ikke lot noen tabuer stå i veien for sin forskning (Brandell 1967 s. 38). Han kunne f.eks. tolke litterære tekster som sublimerte uttrykk for seksualitet. Freud ble først kjent for offentligheten i Østerrike og internasjonalt via Otto Weiningers besteselgerbok *Kjønn og karakter* (1903), der noen av Freuds teorier inngår i Weiningers teorier (Brandell 1967 s. 37).

“Psykoanalysen er en storslått teori med ambisjoner langt ut over det å tjene psykologisk behandling av mennesker med psykiske lidelser. Det handlet om en nær sagt altomfattende teori om “the human mind”. Det er ingen tvil om at psykoanalysen banet vei for fundamentale innsikter i sinnets vesen, men mot slutten av 1900-tallet var det som om den ikke hadde noe å gi lenger. [...] Og hvorfor ikke? Viktigste årsaker var nok motsetninger mellom teoriens (og praksisens) ufullkommenhet og den psykoanalytiske bevegelsens organisasjonsstruktur som et lukket brorskap, langt på vei avsondret fra den vitenskapelige praksis som utfoldet seg på universitetene i den vestlige verden. Denne avsondretheten har mange årsaker, men den var også begrunnet av Freud selv som nærmest offer-forklarte psykoanalysen med å si at samfunnet aldri ville kunne akseptere den fordi dens (angivelig sanne) menneskesyn var for ubehagelig. Mennesket er dømt til å bedra seg selv, og slik vil det også være i offentligheten, ifølge Freud. Sannheten er snarere den at psykoanalysen spilte sine krefter på endeløse teoretiske debatter om sine egne spekulative begreper (libido, thanatos, eros, ødipalkonflikten, kastrasjonsangst, penismisunnelse, schizoid-paranoid versus depressiv posisjon, og så videre). Det den ikke gjorde, var å teste disse begrepene på sedvanlig vitenskapelig måte, og man var dessverre altfor sent ute med å teste effekten av psykoanalytisk praksis. [...] Den autoritære, hierarkiske og rigide organisasjonsformen til de psykoanalytiske instituttene førte selvsagt til en hærskere av dissidenter som enten ble utstøtt eller som ikke følte seg hjemme der, og disse opprettet i så å si alle vestlige land alternative institutter for psykoterapi (som i Norge). Motivene til dissidentene var nok ganske forskjellige, men gjennomgående handlet det om varianter av å “modernisere” psykoanalysen, som ikke lot seg modernisere raskt nok innenfra på grunn av det konserverende institusjonsveldet. [...] en del psykoanalytikere som etter hvert føler seg mer hjemme på litteraturfestivaler enn på vitenskapelige konferanser.” (psykiatri-professor Sigmund Karterud i *Morgenbladet* 16.–22. mars 2012 s. 28)

Den russiske psykologen Aleksandr Luria skrev sammen med Lynn Solotaroff og Jerome Bruner boka *The Mind of a Mnemonist: A Little Book about a Vast Memory* (1987). Her beskrives skjebnen til en ung mann som hadde en enorm evne til å huske de minste detaljer. Men han manglet evnen til å skille mellom viktig og uviktig blant de tonnevis av fakta han husket, og hadde store problemer med å

abstrahere. Det oppstod også sosiale vansker fordi han alltid husket nøyaktig hva som hadde foregått i en tidligere situasjon, og f.eks. kunne avsløre andres sosiale løgner. Han klarte ikke å kontrollere sine egne reaksjoner. Boka er et individuelt portrett som illustrerer verdien av at normale mennesker bruker sin evne til både hukommelse og glemsel.

Den amerikanske psykiateren Hervey Cleckleys bok *The Mask of Sanity: An Attempt to Clarify Some Issues About the So-Called Psychopathic Personality* (1941) er basert på studiet av 13 menn og to kvinner med psykopatiske trekk (Benecke 2013 s. 128). På grunnlag av studiet av disse menneskene stilte Cleckley opp en liste med kriterier for hva som utgjør en psykopatisk persons egenskaper. Den kanadiske kriminalpsykologen Robert Hare baserte seg på denne lista i sin bok *Without Conscience: The Disturbing World of the Psychopaths Among Us* (1993). Hare sin oversikt over kriterier for psykopati har blitt brukt fram til i dag for å avdekke hvilke forbrytere som er psykopater (Benecke 2013 s. 130-131).

“Tbsen viste oss at menneskene trenger sine livsløgner for å leve et tilfredsstillende liv, og Freud viste oss at vi i mange situasjoner er i vår underbevissthets vold. En side av dette er evnen til å identifisere seg med sine bødler og la seg terrorisere av irrasjonell skyldfølelse. [...] I bestselgeren *The Assault on Truth* (Angrepet på sannheten) fra 1984 mener [Jeffrey Moussaieff] Masson å kunne bevise at Freud i sine teorier om hysterienes psykologiske bakgrunn begikk et overgrep mot sannheten. I sine tidligste teorier hevdet Freud at hysteriene ofte hadde sin opprinnelse i seksuelle overgrep i barndommen, en oppfatning han senere tok sterk avstand fra, idet han etter et langt livs erfaring som terapeut kom til at det i mange tilfeller dreiet seg om fantasier. Masson hevder at Freud uttalte seg mot bedre vitende, og i kjølvannet av denne nye oppfatning opptrer det i dag en rekke “terapeuter” som ved spesielle metoder hevder å kunne gjenopplive fortrenget erindringer om overgrep. [...] Noe forenklet kan det hevdes at den dominerende oppfatning her er at det er tale om hypnotisk påvirkning som i større grad avslører terapeutens forestillinger enn virkeligheten. Fenomenet omtales som *The False Memory Syndrome*, det forfalskede erindringssyndrom, og oppfattes av mange som en alvorlig trussel mot rettssikkerheten.” (Jan Brøgger i *Aftenposten* 25. juni 1994 s. 7)

Amerikansk-britiske Stephen Grosz’ bok *Fortellinger fra livet: Hvordan vi mister og finner oss selv* (på norsk 2014) handler om psykoanalyse/psykoterapi. “I løpet av de tretti casene er det noen som legger seg på divanen, jo da, men andre sitter i en stol og samtaler med Grosz i en psykoanalytisk inspirert psykoterapi som foregår ansikt til ansikt. [...] Stephen Grosz har vært psykoanalytiker i 25 år, og anslår selv at han har hatt 50 000 timer med pasienter.” (*Morgenbladet* 11.–17. juli 2014 s. 43)

“Man vil bli elsket, i mangel av dette beundret. I mangel av dette fryktet, i mangel av dette hatet.” (fra Hjalmar Söderbergs roman *Doktor Glas*, 1905)

“I 1926 lot Knut Hamsun seg psykoanalyser av Dr. Johannes Irgens Strømme. Det virket. Etter noen måneder skrev han med begge nevne på romanen “Landstrykere”. [...] “Du glemte visst å spytte etter mig da jeg reiste, Marie” skrev Hamsun til sin kone i januar 1926. Han hadde akkurat lest en ny bok om “Nærvøstet” av landets mest omstridte lege, Dr. Johannes Irgens Strømme. “De nærvøse hører til samfundets fineste menneskemateriale” hevdet Strømme i boken, nå ville Hamsun la seg undersøke av doktoren. De to innledet et klassisk psykoanalytisk forhold med divan, drømmetydning, fri assosiasjon, motstand og hele psykoanalysens begrepsapparat. Hamsun var 67 år i 1926 og fryktet at skrivingen var over for hans vedkommende. Etter at han avsluttet behandlingen hos Dr Irgens kom to av hans friskeste romaner, “Landstrykere” i 1927 og “August” i 1930.” (http://www.nrk.no/kultur/knut-hamsun-og-psykoanalysen-1-_2-1.6166680; lesedato 27.01.15)

“Hamsun-biograf Ingar Sletten Kolloen er overbevist om at psykoanalysen reddet det videre forfatterskapet [for Hamsun]. Det ville ikke ha kommet en bok etter 1923. [...] Han har som første biograf fått tilgang til journalene etter at Hamsun i 1926 og året etter gjennomførte psykoanalyse hos den norske pionerlegen Johannes Irgens Strømme. Helt siden 1923 hadde ikke Hamsun maktet å skrive, bare å flikke på gammelt stoff. Terapien ga fornyet skrivestyrke og overskudd til den fabelaktige serien om vandreren og eventyreren August.” (<http://www.sa.no/kultur/article1295201.ece>; lesedato 28.01.15)

“Knut Hamsun ivret for at Sigmund Freud skulle få Nobelprisen i litteratur. To ganger – i 1928 og i 1930 – deltok Hamsun i en internasjonal underskriftskampanje som gikk inn for at prisen skulle tilfalle Freud. De som hittil har kommentert kampanjen, stusser over at nettopp Hamsun kunne gå i bresjen for Freud og psykoanalysen. Flere synes at det er hoderystende ubegripelig at fascistene Hamsun, som kanskje den eneste nordmann, gav navnet sitt til aksjonen. Ved å undertegne ville han uvegerlig bli oppfattet som en våpendrager for den kulturradikale Freud og hans omstyrtende teorier. [...] Han var fullstendig klar over at Freuds psykoanalyse hadde reddet ham ut av en årelang depresjon og gjort ham til forfatter på ny. Uten psykoanalytisk behandling ville forfatteren Hamsun ha forstummet i nedslåthet og melankoli, og romanen fra 1923 med den illevarslende tittel “Siste kapittel” ville virkelig blitt hans siste kapittel. Hamsuns biograf, den nøkterne gudbrandsdølen Ingar Sletten Kolloen, støtter meg i dette: Uten møtet med psykoanalytisk terapi vinteren 1926 “ville trolig ‘Siste kapittel’ blitt hans siste bok”, skriver han i “Hamsun. Erobreren”. [...] Han reiser til Oslo. 3. januar 1926 legger Hamsun seg så lang han er på psykoanalytikerens divan og begynner å “tel’e sine draumar”. Strømme får ham til å fordype seg i barndomsminner. Drømmer og barndom, altså. Ja, barndom og drømmer. Det er trylleordene som lar dikterfantasiene velle fram.” (Hans Herbjørnsrud i *Klassekampen* 3. november 2012 s. 32-33)

Forfatteren Aksel Sandemose “gikk til behandling hos en psykoanalytiker i Oslo mot slutten av 1930-tallet, med skandaløst utfall, idet psykoanalytikeren ble så skremt av Sandemoses drømmer at han ringte til politiet, som kom og arresterte pasienten.” (Dag Solstad i *Klassekampens* bokmagasin 25. oktober 2014 s. 8)

Poeten og krimforfatteren André Bjerke “innførte psykoanalysen som etterforskningsmetode; i detektivens rolle plasserte han psykiateren Kai Bugge, og fotspor, fingeravtrykk, sigaraske og tidtabeller vek plass for reaksjoner, drømmer og fobier som ledetråder mot gåtens løsning.” (*Dagbladet* 20. juli 2009 s. 48)

I Jan Kjærstads roman *Det store eventyret* (1987) har forfatteren diktet opp et psykoanalytisk case, kalt “Slangemannen”. Slangemannens bakgrunn, drømmer, psykologens tolkninger osv. beskrives i et “psykoanalytisk språk” (Slangemannens behandling og helbredelse inngår som en del av kapitlet som begynner med ordet “Overrekkelsen”; 1987 s. 124-132).

Psykoanalytisk film omfatter enkeltfilmer og tv-serier som dreier seg om psykoanalyse eller annen behandling hos psykolog eller psykiater, f.eks. Rodrigo Garcías TV-serie *In Treatment* (2008 og senere).

“*In Treatment* er en tv-serie som tar seerne med inn i arbeidsrommet til Paul, en amerikansk psykoterapeut. Gjennom tv-ukene møter vi Paul i fire ulike terapier på fire ulike dager, før han selv går i veiledning i ukens siste program. Serien er en amerikansk gjenskapelse av en israelsk idé, og hele den første sesongen følger det originale israelske manuset. I første sesong møter vi blant andre Laura, en lege som sliter med ustabile mellommenneskelige relasjoner, og Sophie, en ung, talentfull turner som har forsøkt å ta sitt eget liv. Felles for alle Pauls pasienter er at de er svært artikulerede, ressurssterke og modige når det gjelder å hevde egne perspektiver på det som skjer i terapiprosessen. [...] lidelsen og dens forløsning kan gi verdifulle glimt inn i eksistensielt grunnleggende trekk ved det å være menneske [...] *In Treatment* knytter tydelig an til tankegodset til den relasjonelle psykoanalytiske psykoterapien fra USAs østkyst. Her er idealet om den tilbaketrukne, tolkende analytiker forlatt til fordel for en mer fremoverlent og involvert terapeut. Den relasjonelle dreiningen av analytisk terapiteori er allerede et par tiår gammel, og bygger på en endring i menneskesyn og i forståelsen av en terapeutisk prosess. Der hvor man før så for seg terapi som en scene hvor pasientens indre liv kunne betraktes og fortolkes som et adskilt objekt, råder nå en forståelse av mennesker som grunnleggende intersubjektivt konstituert: våre følelsesopplevelser, vår lidelse og våre lengsler vokser frem og får sin mening i det intersubjektive samspillet med andre mennesker, og kan ikke forstås utenom denne sammenhengen.” (psykolog Christian Moltu i *Morgenbladet* 18.–23. desember 2009 s. 20)

“Psykoanalytisk behandling finner sted i et stille rom, uten forstyrrelser, med timeavtaler vanligvis fire ganger ukentlig, og strekker seg over flere år. I den psykoanalytiske behandling overfører pasienten følelser, fantasier og opplevelser

fra tidligere kontaktforhold over på analytikerens. Hvordan man unngår eller forsvaret seg mot skremmende, smertefulle og forstyrrende tanker, følelser og impulser, med beskyttelsesmekanismer som en gang i tiden var hensiktsmessige, vil prege relasjonen som oppstår mellom pasient og analytiker. Etter hvert som mønstrene blir tydelige, kan analytikerens tolke disse og bearbeide dem sammen med pasienten. Analytikerens evne til innlevelse og respekt for pasientens integritet er av grunnleggende betydning.” (<http://www.psykoanalyse.no/>; lesedato 03.10.14)

“Gode terapeuter preges av at de har høy toleranse for usikkerhet, god evne til å kjenne og bruke egne følelsesopplevelser på en utviklende måte i terapien, er lite defensive i møte med mellommenneskelige vansker, og har et integrert og avklart forhold til egne konflikter. De klarer derfor å holde på evnen til å tenke og skape mening i møte med vanskelige terapisisituasjoner. Jeg har selv gjennomført en studie av erfarne, norske psykoterapeuter med ulike terapitilnærminger. På tvers av sine ulike terapiteorier deler de en forståelse av at det å klare å være mellommenneskelig til stede i møte med pasienters tunge lidelse over tid, skaper grunnlaget for utvikling og ny meningsskaping. Dette klarer de ved å forholde seg åpne til egne vanskelige følelser og opplevde håpløshet i prosessen, samtidig som de dyrker en refleksiv prosess omkring hvordan disse opplevelsene henger sammen med den lidelsen pasienten bærer. De forteller også at de fra tid til annen kjenner sterke impulser til å gi opp og distansere seg fra pasienten, eller kanskje til og med å gå i strupen på vedkommende, men at de klarer å jobbe med disse impulsene inne i seg uten å agere på dem. [...] om vi skal forstå psykoterapi som fenomen: Den er et møte mellom en hjelpesøkende som lider og en hjelpende som besitter en kunnskap og et språk som kan lette denne lidelsen. Men samtidig er det også et mellommenneskelig møte, mellom to personer som hver har sin måte å møte de vansker som livet bringer på.” (psykolog Christian Moltu i *Morgenbladet* 18.–23. desember 2009 s. 21)

“I møte med Laura aktiveres livstemaer hos Paul som er lite bearbejdede, og han makter dårlig å holde på grensene for hva som skal få spille seg ut i terapirelasjonen fra hans side. Laura har en bakgrunn hvor menn har misbrukt hennes tillit og behandlet henne som et objekt for sitt begjær. Hun gjenskaper nå slike relasjoner ved å tilnærme seg andre forførberrisk, bare for å kjenne seg ensom og i desperasjon når hun opplever at dette aldri gir henne en god opplevelse av å være i trygg og genuin kontakt med andre. Terapeuten Paul gjennomgår på sin side en eksistensiell krise i sitt liv og sitt ekteskap, og strever med å gi mening til det han opplever. Han distanserer seg fra sin familie og utagerer mot sin veileder, og er i sine følelsers vold. Og han forelsker seg i Laura, og hun forelsker seg i ham. I stedet for å tilby Laura et samspill hvor hennes begjær for ham kan gjøres til gjenstand for meningsskaping og utforskning i lys av hennes tidligere erfaringer, mister han evnen til faglig refleksjon og beriker seg narsissistisk på hennes mellommenneskelige sårbarhet. Terapien må avsluttes, og Laura lider sannsynligvis mer enn da hun begynte. Hun mister her muligheten til et mellommenneskelig møte som kunne gitt henne en ny relasjonell erfaring av

trygghet, uten at hun ble objekt for andres lyster – samtidig som det ble utviklet et meningsfullt språk for disse opplevelsene. I stedet fører Pauls uavklarte forhold til egen subjektive virkelighet til at hennes lidelse blir iscenesatt ureflektert i terapien, uten rom for endring og vekst. [...] Sophie vekker ikke på samme måte som Laura Pauls egne indre konflikter og eksistensielle meningstap. Paul mister ikke grepet om egen tenkning, men beholder en fortolkende refleksjon overfor det Sophie spiller ut. I møte med Sophies relasjonstester makter Paul å være følelsesmessig tilgjengelig og til stede, samtidig som relasjonen mellom dem gjøres til terapeutisk tema: hvorfor blir det viktig for Sophie å vite om hun blir tålt dersom hun er vanskelig? Hva forteller hun om sine vansker ved å teste ut om Paul er til å stole på i møte med seksuelle utfordringer? Serien er på sitt beste når disse prosessene beskrives, og samtidig fortolkes faglig gjennom Pauls karakter.” (psykolog Christian Moltu i *Morgenbladet* 18.–23. desember 2009 s. 21)

Laura og Sophie i *In Treatment* har begge “en sårbarhet i sin relasjonshistorie som gjør dem utsatt for lidelse. Men samtidig antar denne bakgrunnen sin helt spesielle mening i ethvert her-og-nå i den intersubjektive dynamikken i terapi hvor også Pauls indre liv er medskapende aktør. I dette ligger også det muliges rom. Den amerikanske psykologen Stephen Mitchell (1946-2000) var en representant for den relasjonelle teoritradisjonen. Han sier: “By making ourselves part of the problem, we can be part of the solution.” *In Treatment* beskriver i sin første sesong hvordan psykoterapeuter kan bli en del av løsningen i forhold til pasienters lidelse, men også hvordan de kan bidra til at vanskene blir gjentatt i enda en relasjon. Psykoterapi bygger på to domener som er uløselig knyttet til hverandre. Det ene er det mellommenneskelige møtet, hvor det skal skapes en tilknytning trygg nok til at pasienten kan våge å bringe frem sårbare sider av seg selv. Dette innebærer en gjensidig tilstedeværelse som gjør at terapeuten får se, høre om og ta del i pasientens lidelse i terapirelasjonen. Parallelt med dette skal det foregå en prosess av dialogisk hermeneutikk, hvor lidelse kan finne sin sammenheng og mening i et språkfelleskap. Dette kan være en sterk og endrende opplevelse for begge parter.” (psykolog Christian Moltu i *Morgenbladet* 18.–23. desember 2009 s. 21)

Den tyske regissøren Georg Wilhelm Pabsts film *En sjels hemmelighet* (1926) ble til i samarbeid med kjente psykoanalytikere. Filmens hovedperson er en ung mann som lider av en kniv-fobi som blir helbredet i løpet av handlingen (Mai og Winter 2006 s. 150). Freud avviste et lukrativt tilbud fra Hollywood-produsenten Goldwyn om vitenskapelig assistanse til en film (Mai og Winter 2006 s. 150).

Filmer som handler om “profiling” av gjerningsmenn (f.eks. Jeff Davis m.fl.s TV-serie *Criminal Minds* fra 2005) dreier seg blant annet å finne ut hvilke hendelser som har utløst en seriemorders ugjerninger. Disse hendelsene kan ha funnet sted i morderens barndom. Hendelsene gir en nøkkel til å forstå gjerningsmannen og dermed kunne oppspore og arrestere han.

“The following questions are offered to summarize psychoanalytic approaches to literature. Whatever approach you use, it is customary to note that the psychoanalytic dimension of the text you examine helps drive the narrative (is responsible for a good deal of the plot). Question 7 offers a specifically Lacanian approach to literature.

1. How do the operations of repression structure or inform the work? That is, what unconscious motives are operating in the main character(s); what core issues are thereby illustrated; and how do these core issues structure or inform the piece? (Remember, the unconscious consists of repressed wounds, fears, unresolved conflicts, and guilty desires.)

2. Are there any oedipal dynamics – or any other family dynamics – at work here? That is, is it possible to relate a character’s patterns of adult behavior to early experiences in the family as represented in the story? How do these patterns of behavior and family dynamics operate and what do they reveal?

3. How can characters’ behavior, narrative events, and/or images be explained in terms of psychoanalytic concepts of any kind (for example, regression, crisis, projection, fear of or fascination with death, sexuality – which includes love and romance as well as sexual behavior – as a primary indicator of psychological identity, or the operations of ego-id-superego)?

4. In what ways can we view a literary work as analogous to a dream? That is, how might recurrent or striking dream symbols reveal the ways in which the narrator or speaker is projecting his or her unconscious desires, fears, wounds, or unresolved conflicts onto other characters, onto the setting, or onto the events portrayed? Symbols relevant to death, sexuality, and the unconscious are especially helpful. Indeed, the use of dream symbols can be very useful in interpreting literary works, or passages thereof, that seem unrealistic or fantastic, in other words, that seem dreamlike.

5. What does the work suggest about the psychological being of its author? Although this question is no longer the primary question asked by psychoanalytic critics, some critics still address it, especially those who write psychological biographies (psychobiographies). In these cases, the literary text is interpreted much as if it were the author’s dream. Psychoanalyzing an author in this manner is a difficult undertaking, and our analysis must be carefully derived by examining the author’s entire corpus as well as letters, diaries, and any other biographical material available. Certainly, a single literary work can provide but a very incomplete picture.

6. What might a given interpretation of a literary work suggest about the psychological motives of the reader? Or what might a critical trend suggest about the psychological motives of a group of readers (for example, the tendency of

literary critics to see Willy Loman [i Arthur Millers skuespill *Death of a Salesman*, 1949] as a devoted family man and ignore or underplay his contribution to the family dysfunction)?

7. In what ways does the text seem to reveal characters' emotional investments in the Symbolic Order, the Imaginary Order, the Mirror Stage, or what Lacan calls objet petit a? Does any part of the text seem to represent Lacan's notion of the Real? Do any Lacanian concepts account for so much of the text that we might say the text is structured by one or more of these concepts?" (Tyson 2006)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>